

С. Горбатюк

## КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглянуто сучасні підходи до концептуалізації поняття соціогуманітарної безпеки у контексті ускладнення соціальних систем в умовах розмивання граней, посилення взаємозв'язку та взаємовпливу соціальної і гуманітарної сфери розвитку суспільства. Проаналізовано теоретичні погляди на соціальну і гуманітарну безпеку, виявлено характерні особливості у визначенні цих понять, що полягають у відсутності чітко окреслених меж і їх ототожненні більшістю дослідників. Виявлено тенденції щодо застосування концепту інтегрованого поняття соціальних та гуманітарних складових забезпечення суспільного розвитку і безпеки. Концептуально обґрунтовано та запропоновано визначення поняття “соціогуманітарна безпека”.

**Ключові слова:** соціогуманітарна безпека, державна політика, суспільний розвиток.

Глобальні процеси, що супроводжують, а у багатьох випадках визначають особливості сучасного розвитку, як каталізатори кардинальних змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства призвели до трансформацій усталених моделей соціогуманітарного устрою світу. Ми стали свідками сучасної геополітичної трансформації світу, руйнування соціальних систем (як приклад – розпад Радянського Союзу), утворення нового економічного та політичного союзу 28 європейських держав – Європейського Союзу, управління в якому здійснюється системою наднаціональних інституцій. Порушення соціального балансу в суспільстві та гуманітарний дисонанс спричинили хвилю “кольорових” революцій на планеті, які стали інструментом перерозподілу простору влади у нестабільних регіонах світу та призвели до зміни політичних режимів у низці країн. Зміна світоглядно-ціннісних орієнтацій певної частини українського суспільства, поширення сепаратистських настроїв, громадянська байдужість утворили сприятливе підґрунтя для анексії Автономної Республіки Крим, розгортання подій на сході України.

Осмилення цих процесів когортою провідних вітчизняних й іноземних науковців та експертів дало підстави винести на порядок денний комплекс проблем забезпечення соціогуманітарної безпеки людини, суспільства, держави в нових умовах суспільно-політичних трансформацій. У риторичі представників науково-освітніх, адміністративних, політичних кіл з'явилися поняття “соціогуманітарний простір”, “соціогуманітарна сфера”, “соціогуманітарна політика”, “соціогуманітарна держава”. Очевидно, трансформація сприйняття і розуміння перспектив вирішення глобальних проблем розвитку людства припускає кардинальну зміну ціннісної парадигми теорії та практики забезпечення безпеки, основою якої має бути оновлений зміст стратегії соціогуманітарної безпеки, що потребує нових теоретико-методологічних основ дослідження цього соціального феномена.

Проблеми забезпечення безпеки у різних сферах життєдіяльності суспільства є предметом теоретичних досліджень представників різних галузей науки, зокрема

державного управління, економіки, права, соціології, політології, військових і технічних наук тощо.

Дослідженню комплексу питань забезпечення національної безпеки в умовах загострення глобальних проблем людства присвячені праці В. Богдановича, О. Бодрука, В. Горбуліна, Я. Жаліла, Д. Зеркалова, А. Семенченка, Г. Ситника, Г. Почепцова, І. Романченка, В. Шамрая, Р. Яновського та інших авторів.

Проблеми забезпечення національної безпеки стали предметом докторських і кандидатських дисертацій українських науковців, серед яких: В. Ананьїн, А. Баланда, Л. Весельська, А. Дацюк, С. Зубченко, Г. Пономаренко, О. Корнієвський, В. Ліпкан, Н. Рингач, Т. Сауляк, А. Семенченко, Г. Ситник, Д. Цвігун, Л. Чекаленко та інші.

З позиції вивчення адміністративно-правової основи національної безпеки становить інтерес науковий доробок В. Авер'янова, І. Пахомова, В. Петкова, В. Цветкова, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших вчених. Наукове осмислення процесів державного регулювання соціогуманітарного розвитку висвітлено у працях М. Кравченко, О. Макарової, О. Петроє, А. Попка, П. Ситника, В. Скуратівського, В. Трощинського, А. Халецької, П. Шевчука, О. Яременка та інших авторів.

Наукові дослідження проблем соціальної безпеки в Україні започатковані Національним інститутом стратегічних досліджень (1995 – 1997 рр.), Інститутом економіки промисловості НАН України (1998 – 2000 рр.), Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Одними з перших за цією проблематикою вийшли у світ працях В. Паламарчук “Економічні перетворення і соціальна безпека” (1996 р.), яка присвячена визначенню орієнтирів дослідження соціальної безпеки, монографія О. Новікової “Соціальна безпека: організаційно-правові проблеми і шляхи вирішення” (1997 р.), що висвітлює проблеми охорони праці.

Водночас у наукових роботах розкриваються окремі аспекти соціальної і гуманітарної безпеки, тоді як комплексно проблема забезпечення соціогуманітарної безпеки, що має ознаки системності, залишається практично не дослідженою, зокрема у частині обґрунтування теоретико-методологічних засад.

Відтак, метою статті є дослідження сучасного стану наукового осмислення та концептуальне обґрунтування соціогуманітарної безпеки як складової національної безпеки.

На сьогодні відбувається формування різноаспектних підходів до розуміння безпеки як у науці, так і соціально-політичній практиці. Загострення політичних, економічних, соціальних, гуманітарних, етнічних, екологічних та інших проблем, які стали не лише національними і міжнародними, а й глобальними, стали для фахівців із безпеки поштовхом до пошуку як універсальних, так і специфічних механізмів забезпечення безпеки у різних сферах життєдіяльності суспільства й держави, захисту та просування національних інтересів і цінностей. В умовах зміни ціннісної парадигми національної безпеки від воєнно-політичної доктрини до концепції сталого розвитку, проголошеної на Всесвітній конференції ООН у 1992 р., у політичній практиці посилюється акцент на соціогуманітарній складовій національної і міжнародної безпеки, а в наукових дослідженнях збільшується кількість праць, що висвітлюють теоретико-методологічні та прикладні аспекти соціальної і гуманітарної безпеки.

Розширенню предметного поля наукових досліджень, присвячених проблемам соціогуманітарної безпеки, також сприяло зростання уваги світових лідерів до переосмислення виду загроз людському розвитку. Зокрема, йдеться про нормативне

схвалення мінімальних завдань щодо забезпечення соціогуманітарної безпеки у Копенгагенській декларації про соціальний розвиток, яка була прийнята в 1995 р. у рамках Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні в інтересах соціального розвитку. Метою документа стало визнання значення соціального розвитку і добробуту людей, а також висування цих цілей на перший план як у XX, так і XXI ст. Серед основних цілей – створення економічних, політичних, правових, соціальних, культурних умов для соціального розвитку людей; подолання бідності у світі, що є для людства етичним, соціальним, політичним і економічним імперативом; досягнення мети повної зайнятості для чоловіків і жінок; сприяння соціальній інтеграції шляхом формування стабільного, безпечного і справедливого суспільства, яке ґрунтується на принципах захисту прав людини, недискримінації, терпимості, поваги різноманіття, солідарності тощо; досягнення цілей справедливого доступу до якісної освіти, найвищого рівня фізичного і психічного здоров'я, розвиток спільної і своєї культури тощо.

Як видно з тексту документа зазначена декларація акцентує на важливості і соціальних, і гуманітарних аспектів забезпечення суспільного розвитку. “Ми визнаємо, що наші суспільства повинні ефективно реагувати на матеріальні і духовні потреби окремих осіб, їх сімей та громад, в яких вони живуть, у всіх кінцях наших різноманітних країн і регіонів. При цьому ми повинні виходити не тільки з нагальної потреби, а й зі стійкої і непохитної прихильності цієї мети в майбутні роки”, – зазначається у згадуваній декларації [1]. Події, пов'язані з фундаментальними змінами в суті соціальних відносин і поширенням глобальних проблем людства наприкінці XX ст., змушують переосмислити філософію формування та реалізації політики у соціогуманітарній сфері. Виходячи з розуміння, що соціальні і гуманітарні складові у забезпеченні соціального розвитку ефективніше розглядати не окремо, а у їх взаємозалежності, комплексно та системно, в аналізованій декларації зафіксовано необхідність інтегрувати економічну, культурну і соціальну політику для того, щоб надати їм взаємодоповнююче спрямування та визнати взаємозалежність державної і приватної сфер діяльності.

Отже, зміна соціальної структури суспільства та розвиток соціальних відносин стали поштовхом для пошуку дієвих механізмів забезпечення потреб людини, суспільства, держави в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь. За таких умов у науці відбувається вербалізація поняття соціальної безпеки. Однак і на сьогодні в наукових колах не існує усталеного погляду на категорію “соціальна безпека”, яка здебільшого охоплює елементи, що визначаються різними дослідниками як складові і соціальної, і гуманітарної безпеки.

Аналіз дефініції “соціальна безпека” засвідчує декілька наукових підходів до концептуалізації цього поняття. Засновники теорії соціальної безпеки В. де ла Бланш, Х. Маккіндер, А. Мехен, Ф. Ратцель, Н. Спайкмен, К. Хаускофер, а також відомі своїми працями з безпеки людини, суспільства, держави Г. Кіссінджер, Р. Макнамара, Г. Моргентау, У. Перрі, Ф. Фукуяма розглядають безпеку як стан соціуму, де забезпечений захист особистості, суспільства і держави в соціальному просторі.

Виходячи з розуміння соціального простору як простору людського буття, який розбудовується самими людьми і відповідно є продуктом взаємодії у суспільстві людей, які створюють матеріальні і духовні цінності, а також вирізняється соціально-культурним та духовним вимірами, відображає розвиток матеріальних і духовних процесів, які відбуваються у соціумі, соціальна безпека розкривається у багатовимірному плані.

Саме тому за одним із наукових підходів соціальна безпека ототожнюється із поняттям національної безпеки і розглядається у широкому значенні, синтезуючи усі

види безпеки (економічну, політичну, екологічну, інформаційну, гуманітарну тощо), оскільки соціальні процеси притаманні будь-якому із зазначених напрямів. За такого підходу соціальна безпека визначається як складна система зовнішніх і внутрішніх зв'язків особистості, суспільства й держави, стан яких визначає соціальну незалежність держави, стабільність і стійкість системи соціального захисту населення, рівень та якість життя населення, рівень безробіття і стабільність мінімальної заробітної плати, ступінь розвитку соціальної сфери тощо [2].

Один із перших українських дослідників соціальної безпеки О. Давидюк соціальну складову в системі суспільно-політичних і економічних пріоритетів України включає до домінуючих національних інтересів. У цьому контексті соціальна безпека визначається ним як стан суспільства (зокрема всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури), при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, які визначають якість життя людини і суспільства загалом та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [3].

Загалом поняття національної безпеки є основою дефініції “соціальна безпека”, на думку багатьох дослідників, серед яких: А. Баланда, Б. Мінін, О. Новікова, Т. Русанова, Г. Сіласте, В. Скуратівський, П. Шевчук, О. Линдюк та інші. Так, розкриваючи різноаспектність поняття соціальної складової національної безпеки, А. Баланда акцентує на тому, що її визначення включає: по-перше, оцінку соціального напруження, що може призвести за певних обставин до потужних соціальних вибухів і регіонального сепаратизму; по-друге, ступінь незадоволеності населення рівнем соціально-економічного розвитку країни та власним добробутом; по-третє, готовність і можливість для кожного індивіда займатися продуктивною працею, що визначає рівень економічної безпеки країни та соціально-політичну стабільність [4]. В. Скуратівський і О. Линдюк поняття “соціальна безпека” вважають комплексним, яке містить економічні, політичні, соціальні та духовні аспекти, відображає все, що впливає на середовище існування людини, якість її життя та робить суспільство стійким і здатним до розвитку [5].

Такі підходи до трактування соціальної безпеки дають змогу осмислити сутність теоретичних поглядів, за якими в його основу закладається широкий зміст щодо забезпечення мінімального рівня соціальних умов і благ, які визначають якість політичного, соціального, культурного, духовного життя і діяльності людини, суспільства, держави загалом.

Із введенням на межі XIX – XX ст. у соціологічній теорії поняття “соціетальне” (англ. *societal*), яке розвивали у своїх працях В. Самнер, А. Келлер, Т. Парсонс, П. Сорокін, Е. Афонін та інші як таке, що відображає сутність нових трансформаційних процесів на макрорівні і характеризує процеси, які відбуваються в суспільстві загалом в усіх сферах його життєдіяльності, розглядаючи суспільство як цілісну систему, в науковому тезаурусі закріплюється поняття “суспільна (соціетальна) безпека”, яке вживається й у якості синоніму категорії “соціальна безпека”.

Експерти неурядових аналітичних центрів наголошують, що введення Б. Бузаном, О. Вівером, Європейською школою безпеки (Копенгагенська школа) елемента суспільства у предметне поле дослідження безпеки стало найбільш значимою зміною у сучасному безпекознавстві. Вперше вжитий у 1991 р. англійським науковцем Б. Бузаном термін

“безпека суспільства” став основою науково-експертного дискурсу навколо концепту суспільної безпеки.

Проблематика суспільної безпеки стала активно вивчатися українськими та іноземними науковцями й експертами, зокрема А. Возженіковим, П. Гарсенем, О. Корнієвським, О. Лупайною, Г. Мінаєвим, Г. Новицьким, Г. Сіласте та іншими.

Український учений О. Корнієвський акцентує на нетотожності понять “суспільна безпека” і “соціальна безпека”, наводячи концептуальні підходи, за якими соціальна безпека розглядається вужче, ніж суспільна, і є її складовою. Водночас науковець наголошує на складності визначення змісту концепту суспільної безпеки, що обумовлено різними теоретико-методологічними підходами до ідентифікації підсистем національної безпеки як соціальної системи, а також відсутністю єдиного розуміння поняття “соціум” та визначення його співвідношення з суспільством. Саме це, на думку О. Корнієвського, є причиною ототожнення соціальної безпеки як безпеки соціуму, тобто суспільства, яке розглядається крізь призму форм взаємодії людей, із суспільною безпекою – безпекою суспільства, тобто безпекою соціальної системи або соціальної моделі громадського життя. Суспільну безпеку дослідник пов’язує з особистою безпекою громадян і розкриває її як комплекс суспільних інтересів, спрямованих на захист конституційних прав і свобод громадян. Суспільна безпека визначається ним як захищеність життєво важливих інтересів окремих громадян, соціальних груп, суспільства загалом, а також системи суспільних цінностей від внутрішніх і зовнішніх загроз політичного, економічного, соціального, екологічного тощо спрямування. До суспільних цінностей науковець відносить безпеку особистості і суспільства, законність та правову захищеність людини, демократію і народний суверенітет, плюралізм і вільну боротьбу ідей та інтересів, мир і злагоду в суспільстві тощо [6].

О. Корнієвський також відзначає науковий підхід, за яким автори, зокрема О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов, Г. Почепцов, не виокремлюють суспільну безпеку як підсистему національної безпеки і у дослідженнях безпеки соціальної системи перехідного типу, яку, на їх думку, визначають культурні, інформаційні, екологічні, маргінальні, ментальні та демографічні чинники, ототожнюють поняття “соціальна система” і “суспільство” [7].

Потрібно зазначити, що застосування категорії “суспільна безпека” як синоніма поняття “соціальна безпека” в наукових працях пов’язано також із використанням у соціології терміна “суспільство” у широкому розумінні як найбільш загальної, складної природно-історичної соціальної системи. Головним елементом цієї системи є люди, соціальний статус яких зумовлює їх соціальні зв’язки та відносини, що визначаються як соціальними нормами і цінностями, прийнятними для цієї системи, так і індивідуальними якостями кожної людини (свідомісно-ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами тощо). Саме тому у працях, присвячених дослідженню проблем безпеки з позиції соціологічного підходу йдеться, насамперед, про безпеку людини, особистості, якій належить провідне місце в системі “безпека людини – суспільства – держави” як цілісної соціальної системи.

Так, складну структуру соціальної безпеки особистості розкривають у своїх дослідженнях І. Баєва, Л. Михайлова, П. Кісляков, С. Петров, О. Писарь та інші науковці. П. Кісляков виділяє низку функціональних компонентів у структурі соціальної безпеки особистості, серед яких психологічна безпека, безпека в небезпечних/екстремальних ситуаціях соціального спрямування, безпечна соціальна взаємодія, фізична безпека і

реалізація здорового та безпечного способу життя, інформаційна, духовно-моральна, цивільно-правова безпека [8].

Як видно з вищенаведеного матеріалу, поняття соціальної безпеки розкривається у широкому сенсі як таке, що охоплює соціальні відносини у суспільстві та включає економічні, політичні, соціальні, духовні, ціннісні та інші аспекти. Водночас існує й більш вузький підхід, за яким соціальна безпека розкривається крізь поняття соціального забезпечення, соціальної політики (О. Білоус, В. Данилишин, Е. Лібанова, С. Пирожков, А. Халецька й інші). Наприклад, А. Халецька наголошує, що при макрорівневому підході соціальна безпека може бути розглянута як здатність її суб'єктів використовувати інструменти державного регулювання з метою протидії та запобігання впливу внутрішніх і зовнішніх загроз для забезпечення "стабільної соціально-економічної ситуації в державі, створення цивілізованих умов життя громадян, реалізації стратегічних цілей політики соціального захисту з переважною орієнтацією на використання внутрішніх ресурсів" [9]. А О. Давидюк, В. Данилишин, Л. Весельська, В. Куценко та інші, у своїх дослідженнях взаємопов'язують поняття "якість життя" і "соціальна безпека".

Виходячи з сучасної наукової дискусії навколо поняття соціальної безпеки, Р. Підлипна пропонує підходи до розуміння суті соціальної безпеки згрупувати за двома основними напрямками: статичним (традиційним), за яким соціальну безпеку трактують як стан захищеності інтересів особи і суспільства у вузькому та широкому значеннях, та наслідковим, коли безпека розглядається не лише як стан рівноваги, а й комплекс заходів з боку держави щодо забезпечення соціальних інтересів і соціальних потреб громадян. На підставі цього дослідниця пропонує дефініцію "соціальна безпека" розуміти як "захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві" [10].

Аналіз наукових праць показує характерну особливість теоретико-методологічних підходів до концептуалізації поняття соціальної безпеки. Ця особливість полягає у відсутності чітко окреслених меж та однозначного уявлення про соціальну безпеку, а відтак, постає питання про встановлення структурно-функціональних зв'язків між її елементами, вироблення дієвих механізмів її забезпечення. Потрібно також відзначити, оскільки інтереси людини, суспільства, держави і питання збалансування соціальних інтересів у суспільстві та міжнародному співтоваристві у контексті забезпечення безпеки є вкрай проблемними, один із головних аспектів суспільно-політичного і наукового дискурсу пов'язаний із прагненням не тільки забезпечити людський розвиток, а й не втратити свою суверенну ідентифікацію, зберегти національну пам'ять, задовольнити та захистити духовні потреби нації і людства, сформувані національну самосвідомість. Тому дедалі частіше науковці й експерти з питань безпеки вкладають у зміст останньої духовно-ціннісні складові, закликають до осмислення принципово нової моделі цивілізаційного розвитку, побудованої на основі сучасного соціального знання, що ґрунтується на філософії взаємообумовленості світоглядно-ціннісних, політичних, соціальних компонентів суспільного розвитку.

За таких умов об'єктивно у соціально-філософській, соціологічній, політичній науковій думці відбувається вербалізація поняття гуманітарної безпеки. Великий внесок у теоретико-методологічне осмислення гуманітарної безпеки зробили відомі вітчизняні

науковці: В. Горбулін, М. Грубов, В. Дзоз, С. Здіорук, В. Кремень, А. Попок, В. Скугарівський, В. Трощинський та інші.

І. Богачевська, Д. Веденєєв, М. Крапенко, С. Чукут, А. Шевцов, Г. Яворська й інші автори присвятили свої дослідження окремим аспектам реалізації державної гуманітарної політики. Проблеми розвитку гуманітарної сфери стали предметом наукових праць іноземних авторів, зокрема Л. Джеймса, Д. Д'юїтта, Дж. Кіртона, С. Крофта, П. Моргана, Т. Терріфа та інших.

У широкому розумінні питання забезпечення гуманітарної безпеки людини, суспільства і держави науковці пов'язують із розвитком гуманітарної сфери. У такому контексті заслуговує на увагу думка І. Розпутенка і С. Москаленко [11], які обґрунтовують гуманітарний розвиток через низку взаємопов'язаних складових і розкривають його сутність у кількох вимірах, зокрема політичному, що передбачає досягнення найвищого ступеня свободи особистості у поєднанні з її готовністю взяти відповідальність за себе особисто, свою родину, місцеву громаду, країну; економічному – зростання в національному продукті частки інтелектуального продукту та утвердження інноваційності; соціальному, який розглядає людину як головний національний ресурс і передбачає створення умов для реалізації усіх її можливостей через формування відповідної політики в освіті, професійну реалізацію, адресність охорони здоров'я і соціального захисту; у культурному – забезпечення розвитку творчих здібностей людини, актуалізацію історико-культурної спадщини, збереження культурного різноманіття.

Український дослідник С. Вовканич, обґрунтовуючи потребу широкого впровадження нової соціогуманістичної парадигми буття, акцентує, що “гуманітарну сферу не продуктивно розглядати поза економікою та широким полем духовної і соціальної життєдіяльності людини (нації) щодо освіти, виховання, культури, науки, релігії, збереження інформаційного простору, національної ідентичності, свобод, прав і обов'язків, охорони здоров'я, соціального захисту і рівня добробуту...” [12].

Такий підхід до трактування особливостей гуманітарної сфери дає змогу детальніше проаналізувати сучасні теоретико-методологічні підходи до концептуалізації поняття гуманітарної безпеки, виявити проблеми, що пов'язані з відсутністю чіткого розмежування предметного поля різних видів безпеки, зокрема соціальної і гуманітарної.

У довідковій літературі гуманітарна безпека тлумачиться як захищеність цілей, ідеалів, цінностей і традицій, способу життя та культури людини, соціальних груп, суспільства загалом, за якої забезпечується їх нормальна життєдіяльність, стійке функціонування, зокрема дотримання прав і свобод незалежно від раси й статі, етнічної приналежності, мови та релігії [13]. Водночас автори наголошують, що на сьогодні як у нормативно-правових актах, так і наукових працях не сформовано чітке розуміння її змісту та сутності, у законодавстві гуманітарна і соціальна сфери зливаються, а в наукових дослідженнях ці поняття отожднюють. Гуманітарну безпеку розглядають здебільшого у трьох вимірах: безпека фізичного і психічного здоров'я людини, безпека можливості вільної самоідентифікації громадян, суспільних груп, країн; безпека громадян і країн щодо можливостей розвитку та загалом можливостей обирати своє майбутнє. І якщо прихильники вузького підходу до визначення гуманітарної безпеки зводять її до свободи від фізичного насилля, то представники широкого погляду на поняття гуманітарної безпеки вкладають у його зміст низку соціальних аспектів, як-то: проблеми бідності, охорони здоров'я, освіти, навколишнього середовища тощо [14].

З позиції сутності структурної організації людини розкриває поняття гуманітарної безпеки М. Маслова. Дослідник наголошує, що у питаннях забезпечення гуманітарної безпеки необхідно враховувати фізичний, ментальний і духовний рівні структурної організації людини. На фізичному рівні необхідно розвивати систему захисту від загроз фізичній зміні людини, здійснювати захист фізичного середовища існування людини та захист від вражаючих етнічних факторів, генетичної зброї тощо. Автор до цього рівня безпеки додає також питання повноцінного харчування, медичного обслуговування, доступності житла, вільного переміщення країною. Відповідні заходи мають здійснюватися на ментальному і духовному рівнях, а з урахуванням того, що всі ці рівні взаємопов'язані, їх захист повинен бути комплексним [15]. Таке визначення гуманітарної безпеки людини концептуально перекликається з вищенаведеними підходами до розуміння соціальної безпеки особистості, що підтверджує близькість цих понять у наукових дослідженнях.

На сьогодні тривають наукові дискусії навколо теоретико-методологічного обґрунтування понять соціальної і гуманітарної безпеки. Наприклад, Л. Чупрій наполягає, що поняття гуманітарної і соціальної безпеки не є тотожними, оскільки питання охорони здоров'я, подолання бідності, соціальний захист є об'єктами соціальної безпеки. Гуманітарна безпека, за визначенням автора, "охоплює гуманітарні аспекти суспільної свідомості (освіту, релігію, культуру, історичну пам'ять, науку) і не поширюється на соціальну сферу" [16]. Автор виводить із поняття соціальної сфери такі складові, як освіта, релігія, культура, історична пам'ять, наука. Водночас дослідники соціальної сфери розглядають її значно ширше, включаючи до неї духовно-ціннісні детермінанти соціогуманітарного розвитку. Наприклад, В. Куценко до соціальної сфери відносить сфери діяльності, які впливають на підвищення якості життя населення, у тому числі охорону здоров'я, освіту, науку, культуру [17]. О. Дегтяр [18], О. Макарова [19] освіту розглядають як одну з основних галузей соціальної сфери. Українські науковці В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова соціальну сферу визначають як "сферу життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин" [20]. Сферою відтворення та розвитку людського потенціалу країни називають соціальну сферу фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, а спеціальною групою завдань галузей соціальної сфери називають ті, що дають змогу забезпечити відтворення людини як творчої особистості [21].

Аналіз наукових праць підтверджує відсутність у сучасній науці єдиного підходу до визначення та чіткого розмежування понять соціальної і гуманітарної безпеки, які або дублюються, або близькі за смисловим значенням. Складність відносин у соціальній сфері впливає на взаємозалежність і взаємодоповнюваність цих понять, оскільки їх визначення ґрунтуються на основі певного комплексу соціальних відносин і світоглядно-ціннісних орієнтацій. Гуманітарна парадигма, головною властивістю якої є пріоритетність цінності людини, дедалі частіше застосовується в обґрунтуванні місця та ролі соціальної складової у структурі національної безпеки, а також визначенні перспектив розвитку держави. Тому в умовах ускладнення соціальних систем дослідники в контексті розвитку сучасного соціогуманітарного знання дедалі частіше апелюють до концепту інтегрованого поняття соціальних і гуманітарних складових забезпечення суспільного

розвитку і безпеки. Так, поняття “соціогуманітарний” широко використовують науковці Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, Інституту регіональних досліджень НАН України, Ради по вивченню продуктивних сил України, Національної академії державного управління при Президентіві України тощо, вітчизняні й іноземні вчені, серед яких: В. Голубев, О. Дробишева, Д. Клиновий, І. Левяш, М. Максимчук, К. Петренко, І. Полякова, А. Попок, В. Трощинський та інші.

Наприклад, російський дослідник В. Голубев розвиває думку, що трактування людського капіталу як суми вітальної, інтелектуальної і духовної його складових, призводить до необхідності введення нового поняття – “соціогуманітарна держава”, яка є новим етапом історичного розвитку у ланцюзі: ліберальна держава – соціальна – соціогуманітарна. Відмінність у запропонованій типології держав полягає у тому, що у цих моделях по-різному вирішується проблема розвитку людини. Саме теорія соціогуманітарної держави розглядає людський капітал як поєднання і гармонійний розвиток вітального, інтелектуального і духовного капіталів. У соціогуманітарній державі функціонує “людина соціально-духовна”, а економіка є не метою, а засобом гармонійного розвитку людини. На думку автора, соціогуманізм найкраще вирішує проблему стійкості розвитку [22].

Провідний науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України С. Вовканич, акцентуючи на недостатньому новаторському навантаженні відповідної соціалізації терміну “соціогуманістичний”, пропонує концепцію соціогуманістичної політики, яка б включала напрямки національного і духовного відродження, зокрема зелену ідеологію етнодержавотворення; систему формування національних еліт, стратегію розвитку науки і освіти; збереження національної ідентичності, ментальності, піднесення духовності; національний інформаційний і масмедійний простір, вільну комунікацію зі світовим співтовариством; соціально-економічний, матеріально-гуманітарний тощо соціальний захист [23]. Окрім того, автор обґрунтовує соціогуманістичну парадигму нових міжнародних відносин [24] у контексті забезпечення національної безпеки України.

К. Петренко акцентує, що на сьогодні в наукових дискусіях категорії “соціальний” і “гуманітарний” розглядають окремо, що не відображає цілісної картини забезпечення збалансованого розвитку. Основні напрями й пріоритети соціального розвитку відображає соціальна політика, спрямована на створення умов для реалізації соціального потенціалу людини, забезпечення соціальної безпеки людини у суспільстві, покликана виявляти та вирішувати об’єктивні і суб’єктивні суперечності в соціальних, духовних тощо відносинах і аспектах, що впливають на соціальне самопочуття та безпеку людини. Тому, на думку автора, саме поняття “соціогуманітарний розвиток” є найприйнятнішим, а державна політика у соціогуманітарній сфері має бути спрямована на ідеологічні орієнтири, стан науки, освіти, етнополітичні та міжконфесійні відносини, соціальне забезпечення, інформаційний простір тощо [25].

До концепту “соціогуманітарний” апелюють провідні науковці в галузі державного управління, соціальної і гуманітарної політики, а саме: В. Трощинський, П. Ситнік, В. Скуратівський, розкриваючи особливості формування та реалізації державної політики у соціогуманітарній сфері, зокрема цілі і завдання державного управління у сфері духовного розвитку суспільства, формування етнонаціональної політики, політики соціального захисту. Автори визначають соціогуманітарну сферу як складну багатоаспектну систему, що охоплює усі сторони життєдіяльності людини, сферу, умови

якої повинні формувати та забезпечувати дедалі зростаючі потреби людини у саморозвитку та самореалізації [26].

На тому, що в Україні актуальною є проблема соціогуманітарної безпеки, наголошує співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України Д. Клиновий. Науковець обґрунтовує принципи розбудови національного соціогуманітарного простору, серед яких оптимізація загальнодержавних і регіональних пріоритетів, забезпечення національної єдності та регіональної інтеграції, збалансування соціально-економічного розвитку, активізація процесів інтеграції в європейський та світовий соціогуманітарний простір. Д. Клиновий у своїй роботі використовує поняття “соціогуманітарна безпека”, обґрунтовуючи необхідність формування соціогуманітарного простору України [27].

Отже, аналіз смислового навантаження термінів “соціогуманітарний простір”, “соціогуманітарна держава”, “соціогуманітарний розвиток” у контексті категоріального апарату студій соціальної і гуманітарної безпеки свідчить, що на сьогодні в теорії безпеки назріла потреба запропонувати смислове вираження категорії “соціогуманітарна безпека”.

У цьому контексті формулювання критеріїв визначення категорії “соціогуманітарна безпека” передбачає урахування основних чинників, що окреслюють межі цього поняття, зокрема:

- розмивання цивілізаційними імперативами граней соціальної і гуманітарної сфери та формування у їх межах в умовах ускладнення соціальних систем принципово нових взаємозв’язків;
- побудова нової парадигми суспільного розвитку, що ґрунтується на гуманітарному вимірі соціальних процесів, у якому найвищою цінністю є людина;
- розуміння соціогуманітарної безпеки як соціального феномену, що зазнає постійних трансформацій і змін з огляду на динамічний тип формування інтересів людини, суспільства, держави та зростання викликів і загроз сталому розвитку;
- поняття соціогуманітарної безпеки як складової національної безпеки та об’єкта державної політики й управління у контексті утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення нової якості соціального й гуманітарного розвитку;
- складний тип суб’єкт-об’єктних відносин, обумовлений тим, що людина, суспільство, держава є і суб’єктом, і об’єктом соціогуманітарної безпеки;
- наявність різних рівнів безпеки: людини (особистості), суспільства, держави, регіональної, міжнародної і глобальної безпеки, а також складна основа, що включає політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, духовні тощо складові, зумовлена багатовекторним типом розвитку відносин у соціогуманітарній сфері та ускладненням зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів на неї.

### **Висновки**

Відомий український філософ Г. Сковорода наголошував, що людина народжується двічі: фізично і духовно. Тому не дивно, що різні конотації поняття соціальної і гуманітарної безпеки, в яких людина розкривається крізь призму біосоціокультурного феномену, свідчать про близькість і взаємозв’язок цих понять, а розмивання граней між поняттям “соціальний” і “гуманітарний” в умовах ускладнення соціальних систем призвело до введення у науковий і соціально-політичний тезаурус терміна “соціогуманітарний”.

Виходячи із вищевикладених критеріїв визначення категорії “соціогуманітарна безпека”, пропонуємо таку дефініцію: соціогуманітарна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів, цінностей, культури людини і громадянина, суспільства, держави, за якої створюються сприятливі внутрішні і зовнішні умови для забезпечення належного рівня та якості життєдіяльності людини і населення країни загалом; розвитку соціальних і духовних цінностей людини й суспільства; реалізації базових стратегічних цілей сталого розвитку держави, заснованого на гуманітарному вимірі соціальних процесів, де найвищою цінністю є людина, а також формування світоглядно-ціннісних орієнтацій людини (особистості) як головної умови розвитку її соціальної культури, соціальної активності та реалізації соціального потенціалу.

Забезпечення соціогуманітарної безпеки має базуватися на засадах спільності принципів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки.

Соціогуманітарна безпека передбачає захист законних інтересів і цінностей людини, суспільства, держави шляхом застосування її суб'єктами різноманітних механізмів, засобів і широкого інструментарію впливу на збереження та розвиток соціального, культурного, ціннісно-смыслового тощо середовища життєдіяльності людини, суспільства, держави. Критерії вибору такого втручання залежать, насамперед, від ступеня і типу загроз. Саме тому, на нашу думку, дослідження інституціональних ризиків у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки мають стати предметом подальших наукових розвідок.

#### Список використаної літератури

1. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток [Електронний ресурс] : Декларація ООН від 01.01.1995 р. — Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_505](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_505).
2. Чмыхало А. Ю. Социальная безопасность [Текст] : учеб. пособ. / А. Ю. Чмыхало. — Томск : Изд-во ТПУ, 2007. — С. 50, 51.
3. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс] / О. О. Давидюк. — Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1mMOTPolIAr6mkLKwZITa0fVGIXPIxaOHuDA3qWpm9Yk/edit?pref=2&pli=1>.
4. Баланда А. Соціальна складова національної безпеки України / А. Л. Баланда // Демографія та соціальна економіка [Текст]. — 2006. — № 1. — С. 166, 167.
5. Скуратівський В. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення / В. Скуратівський, О. Линдюк // Вісник НАДУ [Текст]. — 2011. — № 3. — С. 196.
6. Корнієвський О. Концепт суспільної безпеки: сучасний науково-експертний дискурс / О. Корнієвський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 21. — Львів : Вид-во Національного у-ту “Львівська політехніка”, 2009. — С. 104, 106.
7. Там само. — С. 105.
8. Кисляков П. А. Социальная безопасность личности: функциональные компоненты и направления формирования / П. А. Кисляков // Современные исследования социальных проблем [Электронный ресурс] : электрон. науч. журн. — 2012. — № 5(13). — Режим доступа : <file:///D:/sotsialnaya-bezopasnost-lichnosti-funktsionalnye-komponenty-i-napravleniya-formirovaniya.pdf>.

9. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління [Текст] : монографія / А. А. Халецька. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — С. 53.

10. Підлипна Р. П. Теоретико-методологічні основи соціальної безпеки / Р. П. Підлипна // Науковий вісник Ужгородського університету [Текст]. — 2015. — Вип. 1(1). — С. 97, 98. (Серія: Економіка).

11. Розпутенко І. Пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери в Україні в контексті політичного процесу [Електронний ресурс] / І. В. Розпутенко, С. О. Москаленко. — Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12RIVKPP.pdf>.

12. Вовканич С. Й. Україні потрібна нова філософія буття нації та людини / С. Й. Вовканич // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії [Текст]. — 2012. — Вип. 49. — С. 36.

13. Государственное управление в сфере национальной безопасности [Текст] : слов. справоч. / сост. : Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк [и др.] ; под общ. ред. Г. П. Сытника. — К. : НАДУ, 2012. — С. 22.

14. Там же. — С. 22.

15. Маслова М. В. Гуманитарная безопасность России в современных условиях: к вопросу социально-философской методологии исследования / М. В. Маслова // Власть [Текст]. — 2011. — № 11. — С. 15.

16. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері [Текст] : автореф. дис... д. політ. наук : 21.01.01 / Л. В. Чупрій ; НІСД. — К. : [б. в.], 2015. — С. 31.

17. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) [Текст] : монографія / за наук. ред. д. е. н., проф., академіка НАН України Б. М. Данилишина ; РВПС України НАН України. — Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2008. — 818 с.

18. Дегтяр О. Рівень ресурсного забезпечення соціальної сфери в економічно розвинених країнах світу [Електронний ресурс] / О. Дегтяр. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-3/doc/3/02.pdf>.

19. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні [Текст] : монографія / О. В. Макарова ; Ін-т демо-графії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. — К. : [б. в.], 2015. — 244 с.

20. Скуратівський В. Соціальна політика [Текст] : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова ; УАДУ при Президентові України. — 2-ге вид., доп. та переробл. — К. : [б. в.], 2003. — С. 349.

21. Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку [Текст] : кол. моногр. / В. М. Новіков, Н. М. Дєєва, І. С. Каленюк [та ін.] ; за наук. ред. д. е. н., проф. В. М. Новікова, д. е. н., проф. З. С. Сіройча. — Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. — С. 184.

22. Голубев В. С. О природе времени и будущем России как социогуманитарного государства / В. С. Голубев // Фурурологический конгресс: будущее России и мира [Текст] : матер. Всерос. науч. конф. (4 июня 2010 г., г. Москва) / Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования. — М. : Научный эксперт, 2010. — С. 149.

23. Вовканич С. Й. Україні потрібна нова філософія буття нації та людини... — С. 39; 43, 44.

24. Вовканич С. Національна і світова безпека новітньої доби: соціогуманістичний концепт [Текст] : препринт наук. доп. Львів. ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України”. — [Б. м. : б. в.], 2015. — 37 с.

25. Петренко К. В. Проблеми та перспективи соціогуманітарного розвитку депресивних територій / К. В. Петренко // Формування ринкових відносин в Україні [Текст]. — 2012. — № 1(128). — С. 168.

26. Державна політика в соціогуманітарній сфері [Текст] : навч. посіб. / В. П. Трошинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський [та ін.] ; за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса [та ін.]. — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — С. 5.

27. Клиновий Д. В. Еколого-економічні чинники формування соціогуманітарного простору України [Електронний ресурс] / Д. В. Клиновий. — Режим доступу : <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2010/Klynovy.pdf>.

*Стаття надійшла до редакції 15.04.2016*

*Схвалена до друку редколегією 24.05.2016*

S. Horbatiuk

#### CONCEPTUALIZATION OF THE NOTION OF SOCIO-HUMANITARIAN SECURITY IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

**In the article, the modern approaches to conceptualization of the notion of socio-humanitarian security are considered in the context of social system complication in the conditions of blurring of outlines, strengthening of the interconnection and mutual influence of social and humanitarian spheres of the society development. The theoretical views on socio-humanitarian security are analyzed and the characteristic features for determination of these concepts, which are the absence of clear determined frames and their assimilation by the majority of researchers, are identified. The tendencies concerning the use of the concept of integrated notion of social and humanitarian constituents for providing social development and security are identified. The author conceptually grounded and proposed a definition of “socio-humanitarian security”.**

**Key words: socio-humanitarian security, public policy, social development.**